

KDYŽ SE BRATŘI dělí o manželku

Pokud chtějí mít Tibeťané vysokou životní úroveň, odsoudí tím mnoho žen ke starapanenství.

Melvyn C. Goldstein, profesor antropologie na Case Western Reserve University v Clevelandu, se od šedesátých let, kdy dosluďoval, zejména o bratrskou polyandrii (několik bratrů si bere jednu manželku) v Tibetu.

Dorje už se nemůže dočkat, až bude doma, ze všech sil žene své jaky průsmykem ve výši 5200 m a jen jednou se zastaví k odpočinku. On a jeho dva starší bratři, Pema a Sonam, si za několik týdnů společně berou ženu ze sousední vesnice a on musí pomoci s přípravami.

Dorje, Pema a Sonam jsou Tibeťané žijící v Lini, oblasti o rozloze dvou set čtverecních mil v severozápadním cípu Nepálu u hranice s Tibetem. Forma manželství, jaké mají zanedlouho uzavřít — v antropologické hanbyřce bratrská polyandrie — je jednou z nejvzácnějších forem manželství na světě, ale v tibetské společnosti není neobvyklá, praktikovala se tu od nepaměti. Představovala ideální formu manželství a rodiny pro mnoho tibetských sociálních vrstev.

Mechanismus bratrské polyandrie je jednoduchý. Dva, tři, čtyři nebo více bratrů si společně vezme manželku, která opouští domov a přichází žít k nim. Tradičně sňatek vyjednávali rodiče a děti, zvláště ženy, se k tomu mohly vyjádřit jen málo nebo vůbec. To se dnes poněkud mění, ale stále není běžné, aby se děti braly bez souhlasu rodičů. Svatební ceremonie se liší podle příjmu a podle oblasti, jako ženichové při nich mohou zasedat všichni bratři, nebo tak může formálně učinit jen jeden z nich. Na to má vliv zejména věk bratrů: velmi mladí bratři se téměř nikdy neúčastní svatebních slavností, i když se zpravidla k manželství připojí někdy po patnáctém roce života.

Pokud jde o autoritu, v řízení domácnosti obecně dominuje nejstarší bratr, ale všichni bratři se dělí o práci a společně jsou sexuálními partnery. Tibeťští muži a ženy nepovazují pohlední sránku sdílení manželky za něco neobvyklého, odpuzujícího či skandálního a manželčinou normou je chovat se ke všem bratrům stejně.

S potomky se jedná podobně. Není zde snaha biologicky spojovat děti s určitými bratry a žádný bratr své dítě neřovnoruže, i když ví, že je pravým otcem, protože například ostatní bratři byli v době, kdy manželka otěhotněla, pryč. Děti naopak považují všechny bratry za své otce a chovají se k nim stejně, dokonce i když také vědí, kdo je jejich pravým otcem. V některých regionech používají děti pojmu „otec“ pro nejstaršího bratra a „otcův bratr“ pro ostatní zatímco v jiných oblastech nazývají všechny bratry stejným termínem, který blíže určují užíváním „starší“ a „mladší“.

Na rozdíl od naší společnosti, kde je monogamie jedinou povolenou formou manželství, uznává tibetská společnost mnoho typů manželství, včetně monogamie, bratrské polyandrie a polygynie. Bratrská polyandrie a monogamie jsou nejběžnější formy manželství, zatímco k polygynii dochází zpravidla jen v těch případech, kdy je první manželka neplodná. Rozšířená praxe bratrské polyandrie proto není výsledkem zákona, který by požadoval, aby se bratři ženili společně. Mají na výběr a rozvod v tibetské společnosti byl tradičně relativně jednoduchý. Pokud začne být bratr v polyandrickém manželství nespokojený a chce odejít, jednoduše opouští hlavní domácnost a založí si vlastní. V rakových případech zůstávají všechny děti v hlavní domácnosti se zbývajícími (i) bratrem (bratry) i přesto, že se o odcházejícím bratrovi ví, že je pravým otcem jednoho nebo více dětí.

Vysvětlení volby bratrské polyandrie, jaké podávají sami Tibeťané, je materiálistické. Když jsem se například ptal Dorjeho, proč se rozhodl oženit společně se svými dvěma bratry, než aby si raději vzal svoji vlastní manželku, na chvíli se zamyslel a potom řekl, že to zabránilo rozdělení hospodářství (a zvířat) jeho rodiny a usnadnil tak všem dosažení vyšší životní úrovně. Když jsem se později zeptal Dorjeho nevěsty, zda pro ni nebylo obdržné zvládnout tři bratry jako manželky, zasmála se a opakovala odůvodnění, že se tím zabránilo rozdělení rodiny a půdy, a dodala, že očekává, že na tom bude lépe ekonomicky, když má tři manželky, kteří pro ni a pro její děti pracují.

I když se to západnímu člověku může zdát exotické, je tibetská polyandrie v mnoha ohledech podobná způsobu, jakým fungovala primogenitura v Anglii devatenáctého století. Primogenitura předepisovala, aby nejstarší syn zdědil rodinný majetek, zatímco mladší synové museli opustit domov a hledat si vlastní zaměstnání — například v armádě nebo v duchovenstvu. Primogenitura umožňovala udržet rodinný majetek nedotčený, protože povolovala v každé generaci pouze jednoho dědice. Bratrská polyandrie toho dosahuje také, ale udržením všech bratrů pohromadě pouze s jednou ženou, takže v každé generaci je jen jedna skupina dědiců.

© Melvyn C. Goldstein

Ačkoliv Tibeťané věří, že bratrská polyandrie omezuje tímto způsobem riziko štěpení rodiny, monogamní manželství bratrů nezbytně nemusí mít za důsledek rozdělení rodiny nebo majetku: bratři mohou žít dohromady dále a rodinná půda může být nadále obdělávána společně. Když jsem se však na to ptal Tibeťanů, vždy mi odpověděli, že takové spojené rodiny jsou nestabilní, protože každá žena se přednostně zaměřuje na svoje děti a zajímá ji jejich úspěch a blahobyt více než úspěch a blahobyt dětí ostatních manželek. Pokud má například žena nejmladšího bratra tři syny a žena nejstaršího pouze jednu dceru, mohla by žena nejmladšího bratra začít požadovat více zdrojů pro své děti, protože jako muži představují budoucnost rodiny. Takto jsou děti různých žen ve stejné generaci soupeřícími skupinami dědiců, a to způsobuje, že takové rodiny jsou zákonitě nestabilní. Tibeťané si uvědomují, že se konflikt od žen rozšíří i na jejich muže, a domnívají se, že to snadno může způsobit rozšíření rodiny. Proto se takto téměř nikdy nežije.

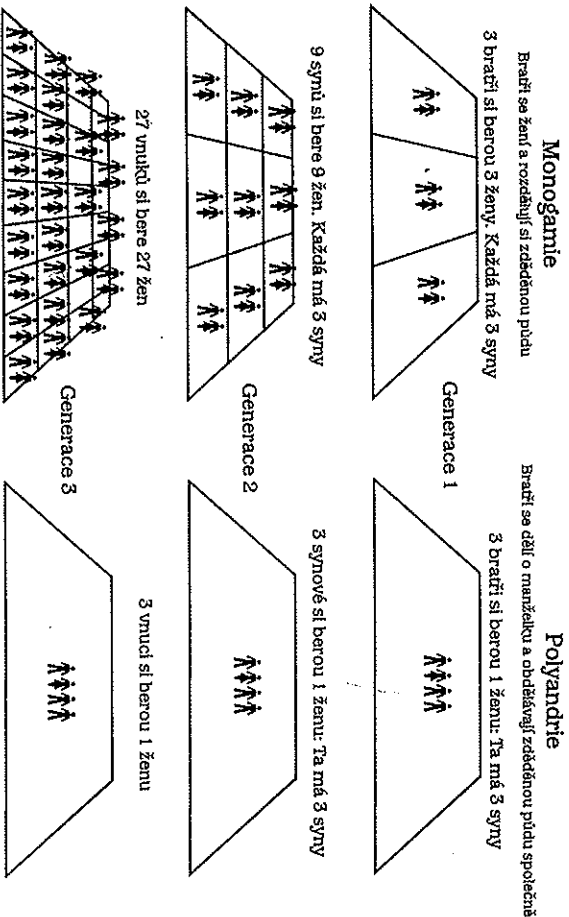
Přestože Tibeťané vidí ekonomickou výhodu bratrské polyandrie, není pro ně sdílení manželky cílem samo o sobě. Mluví naopak jasně o řadě problémů pramenících z této praxe. Protože autoritu tradičně uplatňuje nejstarší bratr, musí se jeho mladší sourozenci podřídit s malou nadějí na změnu svého statusu v rámci rodiny. Když jsou tyto mladší bratři agresivní a individualističtí, dochází k napětí a pořízím i přesto, že existuje jen jedna *skupina* dědiců.

Napětí a konflikt může kromě toho v polyandrických rodinách vzniknout ze sexuálního zvyshodňování. Žena obvykle spí s nejstarším bratrem a tito dva jsou zodpovědní za to, aby zařídili, že ostatní muži budou mít možnost sexuálního vyzítí. Jelikož tibetská subsistence ekonomika žádá po mužích, aby hodně cestovali, docasná nepřítomnost jednoho nebo více bratrů to usnadňuje, ale existují i další způsoby střídání kulturní ideál jasně žádá od manželky poskytovat stejnou náklonnost a pohlavní život každému z bratrů (a naopak), ale k odchylkám od tohoto ideálu dochází zvláště, když je mezi partnery v manželství velký věkový rozdíl.

Dorjeho rodina právě takovou potenciální situaci představuje. Jemu je patnáct a jeho dvěma starším bratrym dvacet pět a dvacet dva let. Nevěsť je dvacet tři let, je o osm let starší než Dorje. Někdy takové nevěsť připadá nejmladší manžel nezralý a adolescenci a nechová se k němu se stejnou náklonností, nebo může naopak tohoto mladika sledat atraktivním a zahrnout ho zvláštní pozorností. Kromě toho, když mladý muž jako Dorje vyroste, může pokládat svoji manželku za přestářlou a dčvat přednost společností ženy svého věku nebo ženy mladší. Přestože tedy muži a ženy nepokládají myšlenku sdílení ženy za něco odpudivého, to, co se jednotlivcům líbí či nelíbí, může způsobit rodinný konflikt.

Pro utrvání bratrské polyandrie v Tibetu byly obvykle uváděny dva důvody: že Tibeťané považují ženskou infancidnu, a proto se kvůli nedostatku žen musí bratři polyandricky, a že

Tibet, ležící v extrémně velkých výškách, je tak neúrodný a pustý, že by umřeli hladu, kdyby tohoto mechanismu nepoužili. Jezuita, který žil v Tibetu v 18. století, vyslovil jiný názor: Jednou z příčin tohoto odporného zvyku je neúrodnost země a malé množství obdělávané půdy způsobené nedostatkem vody. Sklizeň může stačit jen v případě, kdy bratři žijí společně, pokud si ale založí vlastní rodiny, byli by odsouzeni k žebroťe.“

Plánované rodičovství v Tibetu (diagram)

Ekonomické zahuodnění bratrské polyandrie je naznačeno v diagramu, který v každé generaci zahrazuje pouze mužské potomky. Pokud předpokládáme, že každá manželka dá život třem synům, rodina, dělicí se na monogamní domácnosti, by se rychle rozmnožila a rozdělna rodinnou půdu. V tomto případě by pravidlo dělení jako například primogenitura, mohlo udržet rodinnou půdu neporršenou, ale jediné za cenu vytvoření mnoha mužských potomků bez země. Naproti tomu rodina praktikující bratrskou polyandrii udržuje stabilní poměr počtu lidí k půdě.

Obě vysvětlení jsou však chybná. Nejen, že infanticida žen v Tibetu institucionalizována nikdy nebyla, tibetská společnost dává ženám značnou práva, včetně dědění rodinného majetku v případě absence bratrů. V takových případech si žena bere manžela, který přichází žít do její rodiny a přijímá jméno a identitu její rodiny. Mámoto neexistuje žádný demografický důkaz nedostateku žen. Například v Lhmi bylo roku 1974 60 žen a 53 mužů ve věku 15-35 let, přičemž mnoho dospělých žen nebylo provdaných.

Druhé zdůvodnění je také nesprávné. Klima v Tibetu je extrémně drsné a hlavní roli v udržování polyandrie hraje ekologické faktory, tato forma manželství však není prostředkem, který smrti hladem zabráni. Polyandrie není charakteristická pro nejchudší složky společnosti, ale spíše pro rolnické statkářské rodiny.

V tradiční společnosti mohli chudí lidé, kteří nevlasťnili půdu, jen stěží usilovat o blahobyt, ale zároveň se nemuseli obávat hladovění. V Tibetu byl stálý nedostatek pracovních sil, proto se velmi chudé rodiny s žádným či malým množstvím půdy a s několika zvířaty mohly žít jako pracovní síly v zemědělství, nájemným farmářem, femeslem (např. resarínou) nebo posluhovačím. Ačkoliv se příjem rodiny na hlavu mohl poněkud zvýšit, když se bratři oženili polyandricky a své mzdy spojili, při absenci dědičné půdy nebyla výhoda bratrské polyandrie všeobecně dostatečná, aby jim v zakládání vlastních domácností zabránila. Schopnější a aktivnější mladší bratr se mohl realizovat stejně dobře či lépe sám, protože mohl se svým příjmem nakládat a nemusel se dělit se svými sourozenci. Proto, i když určitá polyandrie mezi chudými existovala a existuje, je méně častá a častěji končí rozvodem či rozštěpením rodiny.

Jiný důvod pro přetrvávání bratrské polyandrie je ten, že omezuje růst populace (čímž snižuje tlak na zdroje) odsouzením některých žen k celoživotnímu panensství. Bratrská polyandrická manželství v Lhmi (v roce 1974) měla v průměru 2,35 mužů na ženu a není překvapením, že 31 % žen v reprodukčním věku (20 - 49 let) bylo svobodných. Tyto neprovdané ženy buď nadále žily doma, zatřizovaly si své vlastní domácnosti, nebo pracovaly jako služky v jiných rodinách. Mohly se také stát buddhistickými mníškami. Byť neprovdaná neznamená být vyloučena z reprodukce. Diskrétní nemanželské vztahy se tolerují a polovina dospělých neprovdaných žen v Lhmi měla 4e skutečnosti jedno či více dětí. Ženy vychovávají tyro děti jako svobodné matky, pracují za mzdu nebo tkají sukna a pokrývky na prodej. Jako skupina však měly neprovdané ženy podstatně méně potomků než ženy vdané, v průměru pouze 0,7 dítěte na ženu ve srovnání s 3,3 u žen vdaných, ať už polyandricky, monogamně či polygynně. Ačkoliv polyandrie pomáhá regulovat populaci, tato její funkce není Tibetány vědomě vnímána a není důvodem, proč tuto formu manželství stále volí.

Pokud ani nedostatek žen, ani strach z hladovění nejsou tím, co bratrskou polyandrii stále udržuje, co pak bratry, zejména ty mladší, motivuje, aby se pro ni rozhodli? Z pohledu mladšího bratra pocházejícího z rodiny, která vlastní půdu, je polyandrie hlavním podnětem k dosažení nebo udržení vyšší životní úrovně. Může v ní očekávat jistější a vyšší životní standard s přístupem nejen k rodinné půdě a zvířatům, ale také k dědičnému vlastníctví šatů, klenotů, koberec, sedel a koní. Návíc bude vystaven menšímu pracovnímu tlaku a zakusí mnohem větší pocit jistoty, protože veškerá zodpovědnost nedopadne na jediného „orce“. Pro tibetské bratry je otázkou, mají-li vyměnit větší osobní svobodu, již přináší monogamie, za reálnou nebo potenciální ekonomickou jistotu, blahobyt a společenskou prestiž spojenou s životem v rozsáhlejší polyandrické rodině s větším počtem pracovních sil.

Bratr, jenž by uvažoval o opuštění polyandrického manželského svazku a chtěl by si vzít svoji vlastní ženu, by byl konfrontován s nejrůznějšími nevyhody. Ačkoliv ve většině oblastí Tibetu mají teoreticky všichni bratři právo na svůj rodinný majetek, Tibetané ve skutečnosti nejsou ochotni dělit svoji půdu na menší části. Mladší bratr, který tvá na opuštění rodiny, dostane zpravidla pouze malou část půdy, pokud vůbec nějakou dostane. Protože zbytek rodiny má moc a bohatství, může obvykle pokusu mladšího bratra o zvýšení svého podílu půdy sporem zabránit. Mladší bratr navíc nemusí dostat dokonce ani dům a nemůže očekávat, že obdrží více než minimum movitého majetku jako je nábytek, hrnec a pánev. A tak bratr, který se zamýšlí vydat svou vlastní cestou, musí plánovat dosažení ekonomické jistoty a odpovídající životní úrovně ne prostřednictvím dědičství, ale vlastní prací.

Řešení, které by se pro mladší bratry nabízelo — vytvoření nových polí z nedotčené půdy — je těžko proveditelné. Většina tibetské populace žije ve velkých výškách (nad 3600 m), kde je orná půda nesmírně vzácná. Například v Dorjeho vesnici sahá zemědělské pásmo přibližně pouze od 3900 m v nejnižším bodě, do 4000 m. Nad touto výškou níčí důležitou úrodu ječmene rané trasy a snh. A navíc mnoho oblastí Tibetu a severního Nepálu nemá kvůli nízkým srážkám, které jsou způsobeny himálajským dešťovým stínem, ve výšce vhodné pro zemědělství žádný spolehlivý zdroj zavlažování. Ačkoliv je v těchto oblastech mnoho nevyužitá půdy, většinou je buď příliš vysoko nebo je příliš suchá.

Dokonce i tam, kde zem vhodná k obdělávání existuje, představuje úprava půdy a postavení první teras, které jsou nezbytné pro zavlažování, velmi namáhavou práci. Každé políčko musí být kompletně zryto do hloubky 60-80 cm tak, aby se daly odstranit velké skály a balvany. V prvních letech po opuštění svých bratrů mohl muž získat kulturní přínější několik nových polí, ale nemohl očekávat, že takto získá dostatečné množství úrodné půdy.

Vzhledem k omezenému množství obdělávatelné půdy je navíc tibetské hospodářství charakteristicky zaměřeno na chov zvířat. Tibeští zemědělci chovají obvykle dobytek, jaky, kozy a ovce, které pasou v oblastech pro zemědělství příliš vysokých. Tato stáda produkují vlnu, mléko, sýr, maso a kůže. Aby však tyto produkty získali, musí pasyři zvířata denně zaopatřit. Kdyby si mladší bratr jako Dorje nejdříve založil monogamní domácnost, mohl by zjistit, že je těžké zároveň farmarit a obhospodařovat zvířata.

V tradiční tibetské společnosti existoval ještě důležitější faktor, který udržení bratrské polyandrie podporoval — forma dědičného nevolnictví v jistém smyslu podobná nevolnictví v Evropě. Rolníci byli vázáni na velké statky, jež vlastnila aristokracie, kláštery a vláda ve Lhase. Měli dovoleno užívat část zemědělské půdy, aby si zajistili vlastní živobytí, ale jejich páni od nich požadovali daně v naturálních a roboru. Robota byla velkým urpením, protože se v mnoha případech po rolnické domácnosti vyžadovalo, aby po většinu roku poskytovala jednu pracovní sílu denně a při zvláštních příležitostech, jakou byla například sklizeň i více pracovních sil. Tato vynucená práce spolu s nedostatkem nové půdy a ekologickým tlakem na to, aby se Tibeťané věnovali jak pěstování rostlin, tak i chovu dobytka, způsobila, že polyandrické rodiny byly zvláště výhodné. Polyandrická rodina umožňovala vnitřní dělbu práce dospělých, maximalizovala ekonomické výhody. Například v době, kdy žena obdělávala rodinná pole, mohl jeden bratr vykonávat panskou roboru, druhý se mohl starat o zvířata a třetí se zabývat obchodem.

Ačkoliv sociální vědci často příliš nevěří vysvětlením jiných lidí, proč něco dělají, v případě tibetské bratrské polyandrie mají takováto vysvětlení k pravdě velmi blízko. Tento zvyk je však velmi citlivý na změny politického a ekonomického prostředí, a proto není překvapivé, že polyandrie je ve většině tibetských oblastí na ústupu. Poré, co tento zvyk se zájmem tradiční nevolnické ekonomiky zrazil na důležitosti, je dominantními neibeskými vůdci z Indie, Číny a Nepálu zlehčován. Práncp polyandrie v těchto zemích také narušují nové příležitosti ekonomické a sociální mobility, jakými jsou turistický ruch a vládní zaměstnanost, a tak může tato forma manželství během příští generace vymizet.

Z anglického originálu:*

When Brothers Share a Wife. *Natural History* 96/3: 39-48. 1987.

Přeložily Hanka Šynková a Lívya Šavelková.

*Příklad vznikl jako studijní materiál k přednášce J. Skupníka „Úvod do přibuzenských systémů.“ na Ústavu etnologie FF UK.